

LAIKINOSIOS SOSTINĖS LITUANIZAVIMAS TARPUKARIU

BALKUS, Mindaugas. *Kaip Kovno tapo Kaunu: miesto lituanizavimas 1918–1940 m.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1923. – 248 p. ISBN 978-609-467-550-8 (spausdintas); ISBN 978-609-467-551-5 (internetinis).

Vytautas Jokubauskas
Klaipėdos universitetas

Miestai – civilizacijų lopšiai, kurių simbolinė, strateginė, ekonominė, religinė, kultūrinė reikšmė nenuginčijamai yra išskirtinė. Žmonių susitelkimas į gausiau urbanizuotas, o kai kada ir apsaugotas (fortifikuotas) vietas susijęs su gyventojų sėslumu ir žemdirbystės įsigalėjimu. Bet Europos miestai susiję ne tik su gyventojų telkimusi, bet ir išskirtiniu teisiniu reguliavimu – savivalda. Viduramžiais ji plinta kaip Magdeburgo, Liubeko ar Kulmo ir kt. teisės miestams suteikimas. Pirmosios Lietuvos teritorijos vietovės rašytiniuose šaltiniuose žinomos iš pirmo tūkstantmečio. Apuolė minima 853 m. kaip kuršių ir švedų kovų vieta. Bet tai dar ne miestas. Lietuvos teritorijoje seniausi miestai yra Klaipėda (1252 m.), Vilnius (paminėtas 1323 m., Magdeburgo teisė suteikta 1387 m.), o Kaunas trečias. Visi trys seniausi Lietuvos miestai yra ir didžiausi. Juose ir XXI amžiuje telkiasi daugiausia gyventojų, mokslo ir kultūros įstaigų, ekonomikos pajėgumų. Didžiausi jie buvo ir tarpukariu, laikotarpiu, kuris analizuojamas recenzuojamoje istoriko Mindaugo Balkaus knygoje.

Visi miestai, turėdami tam tikrų bendrumų, pasižymi ir išskirtinumais. Istorikas Jacques'as le Goffas, analizuodamas Viduramžių Europos istoriją bei miestų svarbą, pažymėjo, kad miestas – tai *asmenybė*, sulipdyta iš miestiečių asmenybių, ant kurių savo antspaudą jiems irgi uždeda. Ir tai taikytina ne tik Viduramžių, bet ir šiuolaikiškiems miestams¹. Anot Leonido Donskio, miestas „anaiptol nėra architektūros formos, vietovės bei jos reljefo utilizacija, pastatų ir urbanistiškai įprasmintų erdvių konfigūracija ar, tarkim, gražūs vakariniai siluetai“². Pasak filosofo, miestas – tai arena, kurioje veikia *homo politicus*, tai socialinių ryšių bei integracijos vieta, galios ir ją reprezentuojančių institucijų telkiniai, kultūros erdvės, kur protas įgyja formą, o kūryba – savimonę. Tai civilizacinės savikūros instrumentas. Pagaliau – simbolių reikšmių konfigūracija³. 1913 m. Antanas Smetona rašė, kad „kultūros gyvenime miestas – tai širdis, o miesteliai – gyslos, kuriomis teka į visas puses krašto gyvybė. Ir

¹ LE GOFF, Jacques. *L'Europe est – elle née au Moyen Âge?* Paris, 2003.

² DONSKIS, Leonidas. *Tarp Karliailo ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etiudai.* Klaipėda, 1997, p. 3.

³ Ibid.

kuo smarkiau ir drąsiau plaka ta širdis, tuo daugiau kultūros maisto patenka aplinkui gyvenantiems sodiečiams⁴. Lygiagrečiai būsimas Prezidentas lygino, kad gerokai mažesnės latvių ir estų tautos jau buvo įsitvirtinusios savo miestuose, o lietuviai dar tik pradėjo atrasti šias naujas, intensyviau urbanizuotas gyvenimo erdves.

Taigi miestiečiai kuria savo miesto veidą, o miestas formuoja miestiečių gyvenimą ir tapatybę. Bet staiga ir kardinaliai pakitus gyventojų sudėčiai, kinta ir patys miestai⁵. Būdami prekybos, gamybos, mokslo centrais, miestai dažnai vystėsi kaip daugiakultūrės sistemos. Juose visada buvo patrauklu įsikurti atvykusiems pirkliais ir amatininkams, pramonė ir prekyba traukė žmones iš nutolusių regionų. Taip kai kada susidarydavo tautinė ir kalbinė skirtis tarp miesto ir jį supusio regiono gyventojų. Besibaigiant Pirmajam pasauliniam karui, 1918 m. atkūrus Lietuvos valstybę, Lietuvos miestai dar nebuvo etninių lietuvių užvaldytos erdvės.

Tautinė miestų sudėtis ir jų istorija tarpukariu lėmė, kad Lietuvos Respublika su dviem savo didžiaisiais kaimynais įsivėlė į aršius konfliktus dėl dviejų miestų ir regionų aplink juos. Su Lenkija visą tarpukarį konfliktuota dėl istorinės sostinės Vilniaus, o su Vokietija – dėl vienintelio turėto jūrų prekybos uosto – Klaipėdos.

Tai, kad Kaunas, kaip lietuviškesnis nei Vilnius ir etninių lietuviškų žemių geografiniame centre buvęs miestas, galėtų būti lietuvių tautinio judėjimo centras, buvo diskutuojama dar iki Pirmojo pasaulinio karo. 1897 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, Vilniuje iš 154,5 tūkst. tuo metu buvusių gyventojų tik apie trys tūkstančiai (2,1 proc.) nurodė lietuvių kalbą buvus gimtąją. Tuo tarpu gerokai daugiau lietuvių gyveno kituose Rusijos imperijos miestuose: Rygoje per 35 tūkst., Sankt Peterburge – 30 tūkst., Liepojoje – apie 15 tūkst.⁶ O Vilniuje dominavo žydai (40 proc.) ir lenkai (30,8 proc.). Po trijų dešimtmečių padėtis buvo ne itin pasikeitusi. Lenkijos valdomame Vilniuje 1931 m. buvo 195,1 tūkst. gyventojų, iš jų lietuvių 0,8 proc., toliau dominavo lenkai (65,9 proc.) ir žydai (28 proc.). Todėl nenuostabu, kad XX a. pirmaisiais dešimtmečiais tarp lietuvių tautinio judėjimo veikėjų būta diskusijų, kad Kaune galima būtų įkurti Mokslo mylėtojų draugiją ir aukštąją mokyklą – dvasinę akademiją ar Lietuvių katalikų universitetą⁷. Ir 1939–1940 m. Lietuvoje nebuvo atsakyta dviejų

⁴ SMETONA, Antanas. Mums svarbu Lietuvos miestai. *Viltis*, 1913-10-27 (1913-11-09), Nr. 126 (913), p. 1.

⁵ Klaipėda kaip pavyzdys, kur skirtingos tapatybės tapo konfliktų priežastimi, o po Antrojo pasaulinio karo radikalai pakito gyventojų sudėtis ir kelis dešimtmečius kūrėsi nauja visuomenė, vyko lituanizacijos procesai. Plačiau žr.: SAFRONOVAS, Vasilijus. *Praeitis kaip konflikto šaltinis: tapatybės ideologijų konkurencija XX a. Klaipėdoje*. Vilnius, 2011; KRANIAUSKAS, Liutauras; ACUS, Arūnas; KRANIAUSKIENĖ, Sigita; VILUCKIENĖ, Jolita; SPIRIAJEVAS, Eduardas. *Klaipėdos diskursai 1990–2010 m.: sociologinė miesto tapatybių rekonstrukcija*. Klaipėda, 2012; KRANIAUSKIENĖ, Sigita. *Klaipėdos kraštas 1945–1960 m.: naujos visuomenės kūrimasis ir jo atspindžiai šeimų istorijose*. Klaipėda, 2019.

⁶ MAČIULIS, Dangiras; STALIŪNAS, Darius. *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekto (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*. Vilnius, 2015, p. 32–37, 47.

⁷ STALIŪNAS, Darius. *Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys – XX a. pradžia)* (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 16). Vilnius, 2000, p. 161, 165. 1922 m. apsispręsta apsiriboti Teologijos-filosofijos fakultetu su platesne autonomija Lietuvos universitete.

sostinių koncepcijos, dalį ministerijų ir aukštojo mokslo įstaigų paliekant Kaune⁸, nes XX a. pirmojoje pusėje, iki Antrojo pasaulinio karo baisių ir jo sukeltų demografinių pokyčių bei tragedijų, „paversti miestus, o pirmiausia Vilnių, etnolingvistiniu požiūriu lietuviškais buvo labai miglota perspektyva“⁹. 1923 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje, tik be Vilniaus ir Klaipėdos, lietuviai sudarė 83,9 proc., o miestuose jų dalis siekė 57,1 proc. gyventojų¹⁰. Tačiau Vilniuje ir Klaipėdoje buvo visai kita realybė.

Tarpukariu Lietuvos valstybė bandė pakeisti ir uostamiesčio visuomenės tautinį veidą, lituanizuoti miestą. Ta veikla suintensyvėjo XX a. 4-uoju dešimtmečiu. Tuo metu mieste įkurti Prekybos (1934 m.) ir Pedagoginis (1935 m.) institutai, radijo stotis, amatų mokykla, pastatyti nauji rūmai Vytauto Didžiojo gimnazijai. Iš Šiaulių į uostamiestį perkelta dramos teatro trupė (1935 m.)¹¹. Imtasi intensyviai statyti lietuvišką Smeltės kvartalą, kuriame greta didžiausios amatų mokyklos pastato turėjo iškilti ir lietuviška katalikų bažnyčia bei nauji Prekybos instituto rūmai¹².

Aukštojo mokslo institucijos tarpukariu suvoktos kaip miestų lituanizavimo instrumentas¹³. Ši priemonė buvo pasitelkta Klaipėdoje, aiškiai deklaruojant lituanizavimo siekius. XX a. 4-uoju dešimtmečiu viešai diskutuota apie antro universiteto įkūrimą Klaipėdoje, iš Kauno perkeltiant dalį universitetinių studijų padalinių. Spaudoje rašyta, jog norint, kad „Klaipėda pasidarytų visiškai lietuviška, reikia jai duoti universitetą. [...] kurti universitetą nelengva, bet būtina, kai to reikalauja tautos gyvybė“¹⁴. Panašių žingsnių imtasi ir atgautame Vilniuje, perkeltiant į istorinę sostinę kelis universiteto fakultetus¹⁵ iš laikinosios sostinės, jau tremtyje buvusį klaipėdietišką Pedagogikos institutą iš Panevėžio. 1940 m. spaudoje džiūgauta dėl antro universiteto įsteigimo, nes „tai mūsų tvirtovės. Mažos valstybės negali savo didesniems kaimynams užimponuoti ar pasipriešinti fizine jėga, tačiau savo dvasiniu pajėgumu, savo kultūriniu lygiu mes galime ne tik prilygti, bet ir lenktyniauti. Tikiu [VDU docentas, geologas Česlovas Pakuckas – *aut. past.*], kad netolimoje ateityje nepriklausomybės laidas bus ne militarinis pajėgumas, bet kultūrinis lygis. Todėl tomis savo tvirtovėmis turime didžiuotis ir, nežiūrint sunkumų, turime sudaryti tinkamas sąlygas joms plėstis ir klestėti“¹⁶.

Žr. KULIKAUSKAS, Antanas. *Pirmoji lietuviška Alma Mater: trumpa klasikinio universiteto Kaune istorija*. Kaunas, 2022.

⁸ MAČIULIS, D.; STALIŪNAS, D. Op. cit., p. 275.

⁹ Ibid., p. 71.

¹⁰ *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*. Kaunas, [1925], p. XXXVII.

¹¹ SAFRONOVAS, Vasilijus. *Klaipėdos miesto istorija*. Klaipėda, 2020, p. 184.

¹² SLAMINSKIENĖ, Silvija. Neįgyvendintas Klaipėdos II katalikų bažnyčios projektas Smeltėje tarpukario laikotarpiu. *Soter*, 2013, Nr. 45 (73), p. 139–154.

¹³ MAČIULIS, D.; STALIŪNAS, D. Op. cit., p. 279–280.

¹⁴ GRINIUS, [Jonas]. Sutelkime Klaipėdoj kultūros įstaigas. *Naujoji Romuva*, 1934-01-07, Nr. 1 (157), p. 14.

¹⁵ ŠIVICKIS, [Pranciškus Baltrus]. Vilniaus universiteto klausimu. *Naujoji Romuva*, 1939-12-17, Nr. 50 (463), p. 932.

¹⁶ PAKUCKAS, [Česlovas]. Mūsų universitetų reformos klausimais. *Naujoji Romuva*, 1940-02-25, Nr. 8 (476), p. 163.

Bet greta svarbus ir kitas aspektas – lietuvių kalbos paplitimas 1919–1920 m. ir vėlesniais metais Lietuvoje. Tarpukaris dažnai įsivaizduojamas gana romantizuotai, o Kaunas matomas kaip lietuviškumo forpostas. Tačiau susipažinus su istoriko Mindaugo Balkaus knyga, ši iliuzija griūva kaip kortų namelis, ir jos likučiai su kiekvienu nauju knygos puslapiu išsisklaido kaip rūkas saulei pakilus. Pora citatų iš knygos iliustruoja tarpukario realybę Kaune. 1922 m. spaudoje rašyta: „Kiekvienas atvykęs iš svetimo krašto Lietuvon ir ypatingai Kaunan dideliu nusistebėjimu patėmija, jog čia dar nekartą tebevartojama rusų kalba tiek valstybės įstaigose, tiek privačiuose santykiuose. Jei turi reikalą su Finansų Ministerija, nejuokiai save jautiesi tarp kalbančių svetimo krašto kalba. Nueini į pašto skyrių, į tavo kreipiasi rusiškai“ (p. 75). Padėtis kito labai pamažu, 1927 m. lietuvių kalbos egzaminus laikė 100 Žemės ūkio ministerijos tarnautojų, išlaikė tik 5–6 asmenys. Iš 91 Miškų valdybos darbuotojo, laikiusio lietuvių kalbos egzaminą, pakankamai lietuvių kalbą mokėjo irgi tik 6 tarnautojai (p. 80).

Apie kalbų vartojimą 1938 m. Kaune rezidavęs Lenkijos karo atašė plk. Leonas Mitkiewiczus vėliau publikuotame dienoraštyje rašė, jog per Lietuvos kariuomenės ir karo atašė bendrus pusryčius tostai buvo sakomi rusiškai ir „apskritai kalbos klausimas Lietuvoje gana keblus. Su manimi vyresnieji lietuvių karininkai daugiausia kalbėjo rusiškai. Tą patį galima pastebėti ir tarp vyresnio amžiaus vietinių gyventojų. Lenkiškai, nors vyresni lietuviai tą kalbą tikriausiai moka, niekas nenori kalbėti, ir todėl bendravimui su užsieniečiais, ypač lenkais, lieka rusų kalba. Neperdedant Kaune „diplomatinė“ kalba yra rusų kalba. Vis dėlto pastebėjau, kad kai kurie žemesni arba šiek tiek jaunesni karininkai labai gerai moka užsienio kalbas, tokias kaip anglų, prancūzų ir vokiečių“¹⁷. Lenkijos kariuomenės pulkininkas konstatuoja ir tam tikrą pokytį, t. y. vengimą kalbėti lenkiškai dėl politinių motyvų ir Vakarų Europos kalbų plitimą tarp jaunų karininkų. Bet lygiagrečiai konstatuoja ir rusų kalbos išlikimą kaip *lingua franca*. Du nepriklausomybės dešimtmečiai ir lietuvių kalbos propagavimas lėmė pokyčių pradžia, bet nebuvo pakankamo laiko tarpo esminiam lūžiui. Galima aptikti kurioziškų remarkų apie lietuvių kalbos mokėjimą.

Išryškinus visuomenės lingvistinių ypatybių svarbą (ypač lietuvių tautos ir Lietuvos atveju), lygiagrečiai dera pabrėžti, jog tai, matyt, nėra visais atvejais būtina sąlyga gyventojų lojalumui ir pilietiniam patriotizmui įsitvirtinti. Greta paminėtina, kad švedų kilmės Suomijos maršalui Carlui Gustafui Mannerheimui prastas suomių kalbos mokėjimas netrukdė būti gimtinės patriotu ir tapti visos tautos bei valstybės lyderiu¹⁸. Taigi lieka retorinis klausimas, ar visus šalies gyventojus atlietuvininti (ar sulietuvininti) yra vienintelis kelias į stabilią valstybės raidą, užsitikrinant saugumą viduje – visuomenėje. Šiuo keliu tvirtai žengta tarpukariu, ir regionus, kurie apėmė vadinamąją

¹⁷ MITKIEWICZ, Leon. *Kauno atsiminimai (1938–1939)*. Vilnius, 2002, p. 109.

¹⁸ JÄGERSKIÖLDAS, Stigas. *Suomijos maršalas Mannerheimas*. Vilnius, 1997, p. 77.

Kauno Lietuva, regis, ilgainiui sėkmingai pavyko „lituanizuoti“, t. y. išstumti kitų kalbų dominavimą arba konkuravimą viešojoje komunikacijoje.

Ši M. Balkaus knyga plačiai pristato vieno miesto atvejo analizę – apie lituanizavimo proceso, kuris apskritai Lietuvoje (kituose miestuose) tęsėsi ir sovietmečiu, pirmus du dešimtmečius.

Recenzuojamos knygos autorius pažymėjo, kad tarpukariu „didžioji dalis Kauno gyventojų lietuvių į laikinąją sostinę atsikėlė iš kitų Lietuvos (ir ne tik) vietovių, t. y. tarpukariu mieste buvo naujakuriai“ (p. 62). Šį teiginį pagrindžia statistiniais Kauno duomenimis. Tik skaitytojui galėtų padėti ir platesnis demografinis kontekstas bei kitų miestų pavyzdžiai. 1923 m. Kaune buvo 92 446 gyventojai, o 1939 m. sausio 1 d. – 152 365. Klaipėda per tą laiką ūgtelėjo nuo 35 597 iki 51 985 gyventojų. Taigi laikinoji sostinė pagal gyventojų skaičių išaugo 1,65 karto, o uostamiestis – 1,46 karto. Tarpukariu Lenkijos rytinio paribio vaivadijos centre Vilniuje gyventojų skaičius tuo pačiu laikotarpiu padidėjo nuo 167 400 iki 209 400, t. y. 1,25 karto. Apskritai tarpukariu dar gana agrarinėje Lietuvos Respublikoje miestų gyventojų skaičius nuo 1923 m. iki 1939 m. išaugo 1,43 karto: nuo 343 127 iki 490 706 žmonių¹⁹. Taigi Klaipėdos augimas atitiko šalies vidurkį, o Kaunas jį pusantrą karto viršijo. Veikė sostinės traukos efektas.

Žinoma, per 16 metų dėl natūralios kaitos ar gimstamumo miestai 25 proc. ar juo labiau 46 proc. ar 65 proc. padidėti negalėjo. Tai lėmė gyventojų vidinės migracijos procesai. O kad nauji gyventojai, ypač iš agrarinių regionų, atvyktų į miestus, reikėjo tam tikrų sąlygų: darbo vietų, gyvenamųjų patalpų, mokymo įstaigų, kurios trauktų naujus žmones. Vidinė migracija Kauno ir Klaipėdos atvejais prisidėjo prie spartesnio miestų lituanizavimo. Lenkų valdytame Vilniuje pastebimi analogiški procesai – didėjo titulinės tautos atstovų skaičius ir santykinė dalis. Miestas darėsi vis lenkiškesnis. Bet ši aplinkybė tik patvirtina prielaidą apie panašius procesus regiono šalyse. Lietuvos Respublikoje 1923 m. buvo 2,175 mln. gyventojų, o 1939 m. pradžioje 2,575 mln. gyventojų. Pokytis 400 tūkst.²⁰, arba gyventojų padaugėjo 1,18 karto. Augimas pusketvirto karto mažesnis nei Kaune, pustrčio karto mažesnis nei Klaipėdoje. Šie skaičiai, net pripažįstant, kad jie nebuvo visiškai tikslūs, ne visai įvertinta emigraciją, verčia susimąstyti apie vidinės migracijos poveikį Lietuvos miestams ir jų lituanizavimo procesams. Nors paminėti skaičiai yra sąlyginiai, tai yra oficialioji statistika, kuri buvo apskaičiuojama remiantis gimimų ir mirimų duomenimis, bet ne iki galo įvertinant emigraciją.

Šiuos lakoniškai pateiktus pavyzdžius pasitelkiu siekdamas išryškinti, kad recenzuojamos knygos autorius nagrinėja ne pavienį atsitiktinį atvejį, o platesnio ir gilesnio proceso epizodą. XX a. pirmojoje pusėje etniniai lietuviai užsimojo plačiai: ne tik

¹⁹ *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.* Kaunas, 1939, p. 14; SAFRONOVAS, V. *Klaipėdos miesto istorija...*, p. 170.

²⁰ *Lietuvos statistikos metraštis...*, p. 16–17.

įsitvirtinti miestuose, bet ir sukurti savo tautinę švietimo sistemą nuo pradžios mokyklos iki universitetų, kur būtų mokoma lietuvių kalba. Be to, rasti lietuvius istorijoje. Pagaliau pakilus į orą ne tik užkariauti savą padangę, bet ir perskristi Atlantą ir t. t.

Regioninis kontekstas – tai vienas iš nedaugelio diskutuotinių recenzuojamos knygos aspektų. Palyginus sinchroniškai vykusius procesus, atsiveria galimybė pateikti platesnius vertinimus ir interpretacijas. 1918 m. nepriklausomybę paskelbė ne vien Lietuva, bet ir kitos Vidurio ir Rytų Europos valstybės. Taigi bent jau Rytų Baltijos regiono kontekstas būtų praturtinęs knygą ir skaitytojui atvėręs platesnę perspektyvą. Tai leistų suvokti tam tikrą Lietuvos išskirtinumą, kad Lietuvos miestai palyginti menkai buvo apgyventi titulinės tautos atstovų.

358

Istorikas Vasilijus Safronovas, analizavęs miestų lituanizavimo procesus, teigė, kad „atitinkamai būsimojoje Estijoje ir didelėje būsimosios Latvijos dalyje miestų nacionalizavimas estiškai ir latviškai kalbančiaisias prasidėjo anksčiau ir vyko sparčiau nei kitur“²¹. Remiantis 1897 m. gyventojų surašymo Rusijos imperijoje duomenimis, tuo metu estiškai kalbantieji sudarė 68,6 proc. Tartu ir 62,8 proc. Talino gyventojų. Taigi kiekybiškai gerokai lenkė minėtuose miestuose gyvenusias vokiečių ir rusų tautines bendruomenes. Tuo tarpu Rygoje (45 proc.), Jelgavoje (45,7 proc.) ir Liepojoje (38,6 proc.) latviai jau sudarė didžiausias etnines grupes, nors dar neviršijo 50 proc. tų miestų populiacijos. Kiek kitokia padėtis buvo Daugpilyje, kuriame dominavo žydų, rusų ir lenkų tautinės grupės, o latviškai kalbantieji sudarė vos 1,8 proc. Ir šiuo požiūriu Daugpilis buvo panašus į lietuviškų gubernijų miestus, kuriuose XIX a. pabaigoje dominavo žydai, lenkai ir rusai. „Kiekybiniu požiūriu daugiausia lietuviškai ir žemaitiškai kalbėjusiųjų tuo metu gyveno Rygoje (6,4 tūkst.), Kaune (4,7 tūkst.), Šiauliuose (4,5 tūkst.), Liepojoje (4,0 tūkst.) ir Vilniuje (3,2 tūkst.)“²² Platesnis diskursas apie tautinę miestų sudėtį XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje bei etninių valstybių titulinių tautų bandymus dominuoti urbanizuotose vietovėse palengvintų galimybes skaitytojams įsigilinti į problemą.

248 puslapių kietu viršeliu papuoštą monografiją sudaro septyni skyriai, padalyti į 22 poskyrius, o kai kurie jų dar į smulkesnes dalis. Greta yra padėkos, įvadas, šaltinių ir literatūros sąrašas, priedų sąrašas, priedai ir santrauka anglų kalba. Knygoje liko gana daug labiau disertacijoms būdingų atributų, tokių kaip tikslas ir devynių uždavinių išvardijimas juos numeruojant (p. 12). Pirmajame skyriuje autorius aptarė lituanizavimo idėjas. Antrajame pristatė statistinius demografinius duomenis. Trečiajame nagrinėjamos lietuvių kalbos viešosiose erdvėse vartojimo problemos. Ketvirtas ir penktas skyriai apima formaliojo švietimo tematiką, kaip į mokyklas ir universitetus skverbėsi lietuvių kalba. Šeštasis skyrius nagrinėja konfesinių klausimų dėmenį,

²¹ SAFRONOVAS, Vasilijus. Dėl miestų lituanizavimo proceso ištakų ir specifikos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2015, Nr. 1 (36), p. 46–47.

²² Ibid.

akcentuojant religinių ritualų kalbos svarbą ir pokyčius. Galiausiai septintajame monografijos skyriuje autorius plačiai analizuoja Lietuvos kariuomenės vaidmenį laikinosios sostinės lituanizavimo procesuose tarpukariu. Pateikti duomenys atskleidžia, jog 1921 m. ženkli dalis tautinių mažumų Lietuvos kareivių nemokėjo lietuviškai – 21,59 proc. žydų, 49,76 proc. lenkų ir 21,84 proc. kitų tautybių karių (p. 193). Taigi Lietuvos kariuomenė jaunos vyrus rengė ne tik ginkluotai šalies gynybai, bet ėmėsi jai kiek nebūdingų funkcijų – mokė lietuvių kalbos ir apskritai sprendė plačiai paplitusią tuo metu analfabetizmo problemą, formavo naujus socialinius įgūdžius, mokė įvairių amatų ir profesijų²³.

Knygoje galima pasigesti kiek platesnės analizės, koku mastu tarpukariu vyko *sulietuvinimas* ir koku – *atlietuvinimas*, nors apskritai terminijai autorius dėmesio skyrė (p. 23–24). Ar valstybiniu lygmeniu matyta skirtis tarp šių procesų? Vienu atveju aiškiai kitos etninės tapatybės asmenims indoktrinavimas lietuviškumo, kitu atveju tai tam tikrų asmenų grupių gražinimas prie kalbos, kuria galimai (pagal tautinio atgimimo ir tarpukario politinių lyderių numanymą) kalbėjo jų tėvai, seneliai ar ankstesnės kartos. Autorius konstatuoja: „Lietuvos tautinių mažumų lituanizavimas iš dalies turėjo prievartinį pobūdį. Buvo manoma, kad apsispręsti būti lietuviu ar bent iš dalies perimti lietuviškąją kultūrą yra labiau pareiga nei teisė“ (p. 49). Žinoma, lietuvių kalbos plitimą tarpukariu lydėjo ir kiti procesai, tokie kaip kalbos norminimas, jos kaita. Tarmės dar buvo gajos ir Nepriklausomybės karo metu. Yra tekę aptikti užuominų, jog tarp Lietuvos kariuomenės karių tarnių skirtumai buvo labai ryškūs ir jaučiami.

Šioje recenzijoje aptarta knyga svariai papildė esamą istoriografiją, kurioje paliečiamos Lietuvos miestų XX a. istorijos problemos. Į šį tyrimą pažvelgus bendrame kitų Lietuvos ir Rytų Baltijos regiono miestų kontekste, jo vertė dar labiau išauga, nes knygos autorius nagrinėja vieną plačios problemos atvejį ir tuo praplečia akademinį žinojimą bei suvokimą. Knyga patraukliai apipavidalinta ir lengvai skaitoma.

²³ JAKŠTYS, Gintautas. *Lietuvos karių kasdienybė karo ir taikos metu 1918–1940 m.* Daktaro disertacija. Klaipėda, 2021.